

*MƏQALƏ***Mehman Həsənli**

AMEA Nizami Gəncəvi adına Ədəbiyyat İnstitutunun Elmi katibi,
filologiya üzrə fəlsəfə doktoru

mehman.hesen@gmail.com

158*1 (16) 2020***«Kassandra damğası»:
Çingiz Aytmatovun ritorik suallar romanı**

XX əsr bəşər üçün böyük elmi-texniki inqilablarla yanaşı onların doğurduğu katalizmlərlə yadda qaldı. Humanitar fikir-baş verən paroksizmlərin qarşısında aciz qalmamaq üçün çıxış yolları axtarırdı. İnsan zəkası məhz bu əsrdə yaşadığımız planetin sərhədlərini aşıb sonsuz qalaktikaya daxil oldu. Lakin əldə olunan nəticələrdən supergüc dövlətlər bir-birinə qarşı istifadə etmək üçün vasitə kimi baxırdılar. Bu isə humanitar böhrana, insanı və insanlığı çıxılmaz bir dalana sürükləməkdəydi. Belə bir situasiyada ədəbiyyat, tarixin bütün dövrlərində olduğu kimi mühüm bir missiyanı öhdəsinə götürməliyi. XX əsrin ədəbi-fəlsəfi, bədii-estetik inkişaf dinamikası bizə bu barədə çox söz deməyə imkan verir. Bu baxımdan Çingiz Aytmatovun qələmə aldığı «Kassandra damğası» romanı ümumbəşəri çağırış, hətta xəbərdarlıq missiyasını icra edən maraqlı roman nümunələrindən biridir. Akademik İsa Həbibbəyli Nizami Gəncəvi adına Ədəbiyyat İnstitutu tərəfindən ilk dəfə Azərbaycan dilində çap olunmuş «Kassandra damğası» romanının (Tərcümə edən: filologiya üzrə fəlsəfə doktoru, dosent Nərgiz Cabbarlı) önsözündə yazır: «Kassandra damğası» anlayışı qüdrətli yazıçı Çingiz Aytmatovun bəşəriyyətə ünvanladığı xəbərdarlıqdır, yazıçı-vətəndaş narahatlığının ifadəsi olan çağırışdır. Bədii əsər kimi «Kassandra damğası» isə mövzusu və ideyasına görə Çingiz Aytmatovun yazdığı bəşəriyyətin xilaskarlıq romanıdır».

Roman Çingiz Aytmatovun yaradıcı taleyində xüsusi bir fərqləndirici xüsusiyyətə malikdir. Yazıçı Fuji Yama pyesindən sonra növbəti dəfə türk mifologiyasından kənar mətnlərə müraciət etmiş, bəşəri problemləri özündə ehtiva edən qlobal bir əsər yazmışdır.

Yunan mifologiyasına görə Cassandra onun sevgisini rədd etdiyinə görə Appolon tərəfindən lənətlənmişdir. Mif mətnində Kassandraya Appolon tərəfindən gələcəyi görmə bacarığı verilmişdir. Lakin lənətləndiyi üçün ona kimsə inanmamışdır. Hətta Troya Atının gətirəcəyi fəlakət barəsində əvvəlcədən xəbərdarlıq etsə də, ona inanan olmamışdır. Rahibə olmaq istəyən Cassandra nəticədə bir qadın olaraq aşağılanmış, təhqiredici bir həyata sövq edilərək öldürülmüşdür. Cassandra mövzusu alman romançısı və esseisti Krista Volfun “Kassandra” (1983) romanında feminist yanaşma ilə işlənmişdir. Volf 80-ci illərdə III dünya müharibəsi təhlükəsinin yarandığını və supergüclərin sürətlə silahlanmasına qarşı çıxmışdır. Volfun Kassandraya müraciəti dünyanın xilasının qadınlarla mümkünlüyü, bütün bəlalərin, müharibələrin kişi tərəfindən aparıldığı qənaətini ortaya qoyan yanaşmadır. Volf əsərində mifdə qəhrəman kimi təqdim olunan Hektor, Aqamemnon kimi obrazları qorxaq, zəif, qadınlar tərəfindən idarə edilən xarakterlər kimi təqdim etmişdir.

Kassandranın taleyi Çingiz Aytmatovun romanında bir alluziya kimi çıxış edir. Yazıçı onun üslubuna xas olan tərzdə mif mətnindən yararlanmış, paralel talehləri təsvir etmişdir. Rahib Filofey taleyi və funksiyası etibarilə Kassandradır. Eyni zamanda onun aşkarladığı və adını embrion Cassandra adlandırdığı kəşfi də mifdəki məzmunla paralellik təşkil etməkdədir. Tale paralelliyi bir-birinin müasiri olan iki alim, bioloq Filofey və futuroloq Rober Bork arasındadır: “...həmin vaxt orbitdə, kosmik tənhalıqda yaşayan, Borkun varlığından xəbəri belə olmayan Filofeyin taleyi ilə bağlı olduğunu da düşünürdü... Hər necə olursa-olsun, baş verməli olacaq o hadisə baş vermişdi. Talelər arasında yaranmış bağ artıq heç cür qopası deyildi. O aylı gecədə bütün bunlar haqqında hələ heç kəs heç nə bilmirdi. Bir-biri ilə bağlanılardan heç biri...”

“Kassandra damğası”nı ritorik suallar romanı adlandırmaq olar. Əsərdə əsas mətləblər məhz bu suallar vasitəsilə təqdim edilir. Filofeyin Roma papasına ünvanladığı, Robert Borkun Oliver Ordokla, Entoni Yungerlə, eləcə də təklikdə qaldıqda özünə və sonda əsərin epiloqundakı Filofeyin vəsiyyətindəki verilən cavabsız suallar əsərin ideyasındakı məğzi, yazıçının çatdırmaq istədiyi mətləbləri ifadə edir. Bu suallar bəşəriyyət və onun gələcəyi üçün həyati əhəmiyyət kəsb etməkdədir.

Professor Qorxmaz Quliyev “Xaosmos ədəbiyyatda” məqaləsində Xaosmos termini haqqında yazır: “Neologizm üçtərkiplikdir – “xaos”, “kosmos” və “osmos” sözlərinin bir-birinə nüfuz edib çulğalaşmasından təşkil olunmuşdur. “Xaos” dağılıqlıq və nizamsızlıq, “kosmos” nizamın bərpa olunması, “osmos” isə bu iki durum arasında keçidə imkan yaradan arakəsmədir”.

Coysun uğurlu kəşfi olan Xaosmos anlayışı xaosun tərkibində nizamın mövcudluğunu, eyni zamanda kosmosda xaotikliyə meyilliliyin olmasını və onlar arasında qarşılıqlı keçidin mümkünlüyü fikrini irəli sürür. Bu kontekst Çingiz Aytmatovun “Kassandra damğası” romanının mahiyyətini açmağa, onun məğzində duran mə-

qamları aydınlaşdırmağa imkan verir. Çingiz Aytmatovun yaradıcılığı, xüsusən də romanları çağırış mahiyyətli konseptuallığa malikdir. “Gün var əsrə bərabər”də manqurtlaşma probleminin fərddən qlobal miqyasa qədər çoxqatlı təsviri, “Qiyamət” romanında dünyanın sonunun labüdlüyü və nəhayət, “Kassandra damğası”ndakı Filofeyin xəbərdarlığı kaos-kosmos qarşıdurmasının bütün aspektləri ilə qarşımıza sərmış olur.

Əsərdə orbital stansiyada özünü kosmik rahib adlandıran Filofeyin – Andrey Krıltsovun “Tribyun” qəzetində çap olunan Roma papasına müraciəti yer kürəsini lərzəyə gətirir, dünyanın ən müxtəlif ölkələrində etirazlar baş qaldırır. Filofeyin məktubunda hələ dövlətin ilk həftəsində embrionun öz gələcək həyatına, taleyinə qarşı çıxması kimi fantastik kəşfdən danışılır: “Mənim iradəmdən asılı olsaydı, doğulmamağı üstün tutardım. Sizin sualınıza cavab olaraq signal ötürürəm. Bunu siz alın yazımı, məni, deməli, həm də ailəmi gözləyən bədbəxtlikləri hiss etməyim kimi başa düşə bilərsiniz. Əgər bu signalı anlayırsınızsa, bilin ki, mən kassandra-embriyam... Dünyaya gəlmədən, heç kimə əzab-əziyyət vermədən yox olmağı seçirəm. Siz soruşursunuz – mən cavab verirəm: yaşamaq istəmirəm. Amma istəyimə baxmadan, məni dünyaya gəlməyə məcbur qoyacaqlarsa, taleyi qismətimə necə düşübsə, eləcə də qəbul edəcəyəm. Bütün insanlar bütün zamanlarda etdikləri kimi... Nə etməli? Özünüz qərar verin! Hər kəsdən də əvvəl məni dünyaya gətirəcək ana söyləsin bunu! Amma əvvəlcə məni eşitməyə və anlamağa çalışın. Mən – Kassandra-embriyam. Hələ ki məndən xilas olmaq üçün gec deyil və mən buna hazırım. Mən – Kassandra-embriyam! Bir neçə müddət sizə özümdən xəbər verəcəyəm! Mən – Kassandra-embriyam sizə öz signalımı göndərəcəyəm. Mən – Kassandra-embriyam, dünyaya gəlmək istəmirəm, istəmirəm, istəmirəm!... Mən – Kassandra-embriyam!”

Müxtəlif şifahi və yazılı mətnlərdə doğuşa etirazın lokal, hər hansı bir fərdin təmsalında ifadəsinə rast gəlinmişdir. Kral Edip dastanında, eləcə də Sofoklun faciəsində Edipin gələcək uğursuz taleyi falçı, öncəgörelər tərəfindən bildirilir. Uşağı meşəyə atmaqla uğursuz taledən qaçmaq istəsələr də, olan olur.

Çingiz Aytmatov isə məsələyə qlobal miqyasda yanaşır. Burada söhbət hər hansı fərddən getmir, kassandra embrionu bütün insanlığın arzuolunmayan faciəsidir.

Elmin sürətlə inkişaf etdiyi dövrdə Çingiz Aytmatov insanın və onun ali dəyərlərinin, hislərinin məhv edilməsini qəbul edə bilmir. “Gün var əsrə bərabər” romanında Sabitcanın insanların biotiklər vasitəsilə idarə olunacağı ilə bağlı fərziyyəsini Yediqey ağlasığmaz qəddarlıq kimi rədd edir. Bu romanda ziddiyyət məhz bu məqamın üzərindədir. İnsan zəkası durmadan inkişaf edir, hətta İlahi qüdrəti ələ keçirmək uğrunda mübarizə aparır. Bütün planeti orbital stansiyadan ovucun içi kimi nəzarətdə saxlamaq, əsli-nəslə olmayan inkub insanın yaradılması axı həm də Tanrıya qarşı çıxmaq, onun bacarıqlarını mənimsəmək demək idi. Çingiz Aytmatovun yazdığı kimi “..gələcək obrazının mövcud olmadığı həyat qısırdr”. Amma insanın genetik strukturunu metamorfozaya məruz qoyaraq gələcəyin yaradılması kimə və nəyə lazım idi? Çünki hər bir balaca rüşeymdə, hər bir yenidən “bərpa edilən” variantda əbədi hərəkətin təkrarolunmayan şifrəsi qorunur. Dünyaya gələn hər bir varlıq zamanın axınında özünə bənzəyən növbəti birini yenidən dünyaya gətirmək üçün şifrələnib

və bütün bunlar lap elə başlanğıcdan dünya quruluşuna Yaradıcı güc tərəfindən tətbiq edilib”.

Əsərdə özünü kosmik rahib adlandıran Filofey özü də ailəsi tərəfindən atılmış, bir növ kəşf etdiyi “iks nəslin ilkin formasıdır. Buna görə də Filofey “bəşəri cinayət” hesab edilən inkub insanın yaradılmasını adi bir şey hesab edirdi.

Çingiz Aytmatov çıxış yolunu həm də dinlərin bir-biri ilə qarşılıqlı dialoqunda görür. “Mənim təsəvvürümdə istənilən bir din – öz müstəsnalığından aldığı həzzin içərisində ətalət vəziyyətində qalmayıbsa – bir çox səslər üçün rezonator rolunu oynaya bilər. Səma müxtəlif quşların uçuşu üçün geniş vüsət təklif etdiyi kimi...”

Embrionun doğuşdan imtinası və bu imtinanın xal piqmenti şəklində özünüifadəsi bəşəriyyətə ünvanlanmış xəbərdarlığın maksimalist formasıdır. Filofeyin durmadan Papaya ünvanlandığı suallar gözlənilən təhlükənin miqyasından xəbər verir. “Məgər nəsilin davam etdirilməsinin mənası varmı? Hətta ola bilsin ki, dünyəvi möhnətlərin belə heç bir anlamı yoxdur... Bundan sonra necə olsun bəs? Adəm və Həvvadan miras qalmış həyatın sarsılmaz quruluşunun itirilməsini nə ilə kompensasiya edə bilərik? Yaxşı olmazdımı ki, biz də kassandra-embrionun bu periskopundan həyatımıza, yaşamımıza baxa bilək? Məgər bizi darmadağın edən fırtınaların səbəbi özümüz deyilikmi? Düşünməyə belə qorxuram: kassandra embrion bizim yer üzündəki alın yazımızdan üz döndərməyimizin təzahürü deyilmə? Axı biz – ideyaca tanıya bənzəyən insanlar bu səviyyəyə necə düşə bildik? İnsanlar hansı işlərdə və fikirlərdə “özlərini ötüb keçməli idilər ki”, təkamülü hələ rüşeym mərhələsində olan dölü belə bir apokaliptik səviyyəyə yetirsinlər?”

Əsərdə yazıçı kassandra embrionunu kütlələrin lənətlədiyi, faciəvi formada qəbul etdiyindən fərqli, mənəvi cəhətdən kamilləşmək üçün xəbərdarlıq signalı kimi dərkinə, izahına çalışır. Həm Filofeyin, həm də onun yerdə müdafiəçisi futuroloq Robert Borkun bu cəhətdən fikirləri ortaqdır. İnsan əməyinin nəticəsi olaraq meydana çıxan QİÇS və digər bu kimi xəstəliklər, müharibələr, iqtisadi böhranlar, aclıq, cinayətkarlıq, narkomaniya, irqçilik, nüvə sınaqları, qara dəliklər və sair onun yer üzündə gələcək mövcudluğu üçün ciddi təhlükələrdir.

Əsərdə Robert Bork ABŞ-da yaşayan futuroloq alimdir. Onun tədqiqatları ilə Filofeyin fikirləri arasında müəyyən qədər oxşarlıq, paralelliklər mövcuddur. Borkun taleyində yuxu ilə gerçəklik iç-içədir. O hər gecə yuxusunda balinaların kütləvi şəkildə harasa üzməsini görür və özü də sanki onlarla birlikdə üzür. Borku alim olaraq narahat edən məsələlərdən biri də balinaların kütləvi şəkildə sahilə yaxınlaşaraq intihar etməsidir. Canlının yaşama uğrunda mübarizə və özünümüdafiə hadisəsinə zidd olan bu total intiharın səbəbi alimi düşündürür. Əsərdə kütlənin bəzən siyasi alət kimi yanlış yönləndirilməsinin xaosa səbəb olması nümayiş etdirilir. Alim Robert Bork həqiqətləri söyləsə də Ordokun siyasi kompaniyasına uyğun gəlmədiyi üçün “Kassandra” taleyi yaşayır, lənətlənərək öldürülür.

“Kassandra damğası” romanı Çingiz Aytmatovun əvvəl yazmış olduğu əsərlərinə bəşəriyyətin sağlam gələcəyi naminə narahatlığının qlobal miqyasda ifadəsidir.